

ÁRNYÉKOKTATÁS

A tekintélyes *Educatio* folyóirat tematikus lapszámokban adja közre az oktatási rendszer és folyamat kutatásainak széles érdeklődésre számot tartó hazai eredményeit. A 2020/2. szám hazai kutatóknak az árnyékoktatással foglalkozó tanulmányait tartalmazza. A tematikus szerkesztés Biró Zsuzsanna Hanna (Wesley János Lelkészképző Főiskola) és Gordon Győri János (Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar) munkája.

Az árnyékoktatás-kutatások alapfogalmait (fogalomtörténetét), történetét, nemzetközi elterjedését bemutató tanulmányt (Gordon Győri János) egy, a sajátos gazdasági ágazat méretéről, növekedési teljesítményéről, a működés szervezeti-menedzselési feltételeiről szóló nemzetközi összehasonlítás követi (Polónyi István). A hazai árnyékoktatás fontos metszeteiről: a különóráról (Szemerszki Marianna), illetve az iskolán kívüli tanulás egyéb formáiról terepkutatások, kérdőíves felmérések, statisztikai adatok alapján készült tanulmányokat olvashatunk (Imre Anna). A kínálati oldalról az angol magán nyelvoktatás piacáról, a piacra lépés indokairól készült cikk tájékoztat (Biró Zsuzsanna Hanna). A nagyobb tanulmányok sorát az árnyékoktatás közeljövőjét taglaló cikk zárja (Setényi János). A szám szerkesztői nemzetközi összehasonlításra – inkább kitekintésre – is lehetőséget adó, információban gazdag könyvismertetések is közreadnak az árnyékoktatás kelet-ázsiai, főként dél-koreai (Lehotka Ildikó), Japán-beli (Deák Dorottya) és grúziai (Holle Alexandra) helyzetéről.

Az árnyékoktatás – ez a mindennapi életben sok évtizede széles körben elterjedt társadalmi jelenség – csak kisebb része az iskolán kívüli pedagógiai tevékenységnek, illetve az iskolai tanterven kívüli oktatásnak. A komplementer halmaz felől közelítve: a különszám szerzői következetesen nem foglalkoznak az egyetemi-főiskolai különképzésekkel, továbbá a felnőttoktatással. Ugyancsak nem tárgyai az elemzéseknek az emberi (tudás)tőkének az iskolák tanterveiben többnyire mellékesen szereplő (amúgy az emberi kultúra sok ezer éve meghatározó) olyan elemei, mint a zene, a tánc, a sport iskolán (tanrenden) kívüli oktatása. Az árnyékoktatás definíciója helyett a szerzők rendszerint csak felsorolják a jellegzetes működési formáit. Ide tartoznak „az otthoni magánoktatás, a magántulajdonban levő tutori intézmények, az előfizetett tanulási programok, az internet alapú magánoktatás, az iskola utáni programok” (Polónyi, 192.).

Egy másik lista szerint a szűkebben vett árnyékoktatás tartalmát tekintve:

- „kiegészítő, vagyis olyan tantárgyat fed le, amelyet az iskolákban szokásos módon oktatnak,

- piaci áron zajló privát oktatási tevékenység,
- az oktatási rendszer átfogó részében elméleti vizsgatantárgyként is alkalmazható tantárgyat fed le” (Gordon Győri, 174.).

A definíciót kerülő felsorolások egyik lehetséges magyarázata, hogy az árnyékoktatás térben szétszórta és többféle tulajdoni és szervezeti formában zajlik. Egyszemélyes vállalkozások éppúgy terei ezeknek a tevékenységeknek, mint országos hálózattal, felelős menedzsmenttel működő iskolavállalkozások. A helyszíne lehet iskolaépület, bérelt vagy tulajdonolt ingatlan és berendezése, de akár lakás vagy egy kávézó is. Az eladó jellemzően piaci árat kér, de szolgáltatása esetenként kedvezményes áron is kapható. Vásárlója rendszerint a háztartás, de találtunk példát a szolgáltató vagy igénybe vevő állami támogatására is.

A határkijelölés bizonytalanságaihoz az is hozzájárult, hogy az árnyékoktatás kutatása alig három évtizeddel ezelőtt kezdődött. „Mégis figyelemre méltó, hogy egy olyan oktatási tevékenység-típusról hosszú ideig nem vesz tudomást az oktatáskutatás, amelynek igen sok változata, létmódja van, a világ minden táján elterjedt, és a társadalom számos rétege aktívan érintett benne. Már pedig éppen ez történt az árnyékoktatással: hosszú évtizedeken keresztül alig vagy még inkább egyáltalán nem vettek tudomást erről a jelenségről a kutatók és a szakemberek – sem itthon, sem nemzetközileg.” (Gordon Győri, 171.)

A további intenzív kutatást, a lemaradás csökkentését, az árnyékoktatás nagy és gyorsan növekvő terjedelme is indokolja. Polónyi István idézi tanulmányában, hogy egy évtizeddel ezelőtt az árnyékoktatást használó tanulók aránya a PISA 2009 felmérés huszonegy országa közül a „sereghajtó” Dániában sem volt elhanyagolható (18,4%). Ugyanekkor Japánban már a tanulók 56%-a, Dél Koreában 80,2%-a vette igénybe az árnyékoktatás valamely formáját (Polónyi, 191.). A magyar érintettség 39,3% volt. A piac gyorsan bővül, és – legalábbis a koronavírus-járvány előtt – a szakértők további gyors növekedésére számítottak: „az árnyékoktatási (*private tutoring*, illetve *private supplementary tutoring*) piac igen dinamikusan növekvő piaci szegmentum. Egy elemzés szerint a globális magántulajdon-oktató piac 279,3 milliárd dollárt ér el 2027-re, és a 2020–2027 közötti időszakban 7% összetett növekedési rátával növekszik.” (Polónyi, 200.)

A gyors növekedés forrása, motorja esetünkben a magánkezdeményezés. Az árnyékoktatás működését, szervezeti-vállalkozási formáit, terjedelmét döntően nem az állam, hanem az állami oktatási rendszertől független piaci szereplők kooperációja és versenye befolyásolja. Számos esetben az állam ellenében működik sikeresen: „Az egyik említésre méltó vonatkozás az, hogy az árnyékoktatást formális jogi eszközökkel lehetetlen betiltani, noha többször megkísérelték már. ...Egy másik fontos ismeret erről a kutatási területről az, hogy az állami

jogi szabályozáson kívül létezik a terület szabályozásának egy másik fajtája is: a szakma céhszerű önszabályozása.” (Gordon Győri, 182.)

Az állam (a szabályozó) bizalmatlanságát, esetenként ellenséges viselkedését az árnyékoktatás nem kívánatos társadalmi hatásaival magyarázzák, indokolják. A kutatók egyetértenek abban, hogy az iskolán kívüli oktatás növeli az ország emberitőke-állományát. Állandó vita tárgya viszont ennek a tőkének a társadalom egyes csoportjai közötti eloszlása. Másként: az árnyékoktatás növeli-e és milyen mértékben az egyenlőtlenséget, rontja vagy javítja a kimaradók továbbtanulási vagy a karrier esélyeit? Korrigálja, enyhíti vagy konzerválja az állami oktatás hibáit vagy hiányosságait?

A magyar árnyékoktatás részterületein végzett kutatások egyenlőtlenség-növelő hatásokat jeleznek: „a különféle délutáni foglalkozásokon részt vevők aránya képzési típusok szerint is jelentős eltérést mutat, a gimnáziumtól a szak-középfiskoláig, szakiskoláig lineárisan csökkenő”. Továbbá „elsődlegesen a családi hatások érvényesülnek, a szülők iskolai végzettsége mellett a szülők iskolai bevonódása is szerepet játszik abban, ha a tanuló inkább a magánórákat választja”. Különösen áll ez az idegennyelv-oktatásra: „Az idegennyelvi-külön-órák igénybevétele inkább a magasabb társadalmi státusz elérését szolgálja, s az átlagosnál jobb képességű, jobb társadalmi helyzetű tanulók élnek vele.” (Szemzenski, 217.)

Hasonló tendenciáról olvashatunk egy másik, a magyarországi helyzetet elemző tanulmányban: „a tehetséggondozásban részt vevők háromnegyede (74%-a) érettségizett vagy diplomás szülők gyermeke... Az iskolán kívüli foglalkozások esetében a részvétel eltolódik a diplomával rendelkező csoportok irányába: az idegen nyelvi, zenei és sportfoglalkozások esetében az érintett tanulók fele 48-60% arányban diplomás szülők gyermeke.” (Imre, 224.)

Az egyenlő esélyek hívei sem feltétlenül az árnyékoktatás visszaszorítását szorgalmazzák. A finn példa azt mutatja, hogy van esély az árnyékoktatás fontos elemeinek, tapasztalatainak hasznosítására az állami oktatási szektorban: „a finn oktatáspolitikai alapértéke, az esélyegyenlőség, útját állja az iskolán kívüli tanulás kibontakozásának és az iskolával való összekapcsolódásának. Az egyenlőség elérése céljából – eredetileg a korrepetálás kelet-európai szocialista mintái alapján fejlesztették ki a különoktatást, amely egyre nagyobb tanulócsoportokat ér el egyre differenciáltabb formában, egyre nagyobb közkiadásokat generálva. 2001 és 2010 között a különoktatást kapott tanulók száma 60%-kal nőtt, és már megjelent a gimnázium szintjén is. A különoktatást kapott 9. évfolyamosok száma ugyanebben az időszakban megkétszereződött. A finn általános iskolások kb. 9%-a kap rendszeres különoktatást, a fiúk aránya a lányok kétszerese. Mindez iskolán belül, közpénzből finanszírozott különoktatás” (Sztényi). Ma még nem tudjuk, mikor, mely országokban, és milyen sebességgel követik a finn rendszert. Ezért az életszerű, ha a kutatási tervek készítői azzal

számolnak, hogy az oktatási rendszer tevékenysége két részből áll: a jól látható árnyékot vető részből és a rendszerszinten nem látható árnyában tevékenykedőből. Nagy a valószínűsége annak, hogy oktatáspolitikai formálói is – akaratlanul – együtt kezelik majd a kettőt. Jó esetben annak tudatában, hogy a tudástőke elosztási mechanizmusának kimenete egy irányba mutat. A társadalmi szerkezetben lent levők az állami rendszerben alulteljesítenek, a piaci jellegű árnyékoktatásban pedig nem akarnak vagy nem tudnak részt venni.

(EDUCATIO – tematikus szám, 2020/2. Vol. 29.)

Laki Mihály

közgazdász, az MTA doktora